

Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia – *Kokemusten, tunteiden ja trauman historiaa*

”Kaikesta jää jälki” oli kirjailija Olavi Paavolaisen motto, jota hän kehittäi maailmansotien välisen ajan matkakuvauksissaan ja johon hän palasi vielä jatkosodan päiväkirjoissaan.¹ Jo 1920-luvun lopulta alkaen Paavolainen yritti tutustuttaa lukijakuntaansa Manner-Euroopan taiteellisiin, ideologisiin, poliittisiin ja kulttuurisiin virtauksiin, joiden syvempi, radikaali luonne jäi kuitenkin usein suomalaisille vieraaksi. Ensimmäisen maailmansodan järjestyttävät mentaaliset jälkivaikutukset eivät tahtoneet iskostua suomalaiseen kulttuuriseen mielikuvitukseen, sillä vuosien 1914–1918 tuhon mittakaava ja hirvittävä teollistuminen eritoten länsirintamalla olivat kokemuksina vieraita. Vuoden 1918 kansalaissota merkitsi omanlaistaan murtumaa suomalaisessa yhteiskunnassa mutta laadultaan erityyppistä.

Kun noin 20-vuotiaana historianopiskelijana ahmin Paavolaisen teoksia, ymmärsin moton ydinajatuksen niin, että menneisyys elää jatkuvasti nykyhetkessä. Ihailin tuolloin suuresti Paavolaista, mutta suoraan sanottuna en pitänyt tätä hänen mottoaan kovin kummoisena. Se kuulosti lattealta verrattuna hänen hektisiin reportaaseihinsa uutta maailmansotaa kohti marssivasta maanosastaan. Kuitenkin noin 20 vuoden jälkeen juuri tuo yksinkertainen ajatus – kaikesta jää jälki – on itse jättänyt kaikkein vahvimman muistijäljen Paavolaisen rikkaasta tuotannosta. Se palaa mieleen ja askarruttaa edelleen. Ajatus itsessään on mutkaton, mutta se saa pohtimaan menneisyyden usein yllättäviä, epäsuoria ja alitajuisiakin ilmenemismuotoja nykyisyydessä. Erityisen lähei-

seksi ajatus on tullut, kun olen pohtinut sotakokemusten lyhyen ja pitkän aikavälin vaikutuksia suomalaisessa kulttuurissa ja yhteiskunnassa 1940-luvulta eteenpäin.² Missä mielessä ihmiset elivät nimenomaan *sodanjälkeistä* aikaa, vai onko tuo käsite vain historian tutkijoiden keinotekoinen tapa rakentaa kronologiaa? Mitkä elämysaineokset kumpusivat sodasta, mitkä jostain muualta ja miten nämä sekoittuivat keskenään? Voidaanko jotkin sodan jäljistä pyyhkiä hiljaisuudessa pois vai purkautuvatko ne vain silloin esiin jossain toisaalla?

Hiljaisuuden luonteesta ja tunteiden historiasta

Paavolaisen väite on lopulta avoin kysymys, johon ei ole yksinkertaista vastausta. Paljon riippuu siitä, miten jäljet määritellään ja miten tulkitaan hiljaisia jälkiä tai niiden olemattomuutta. Kuten tiedämme, on luonnollisesti olemassa täysin merkityksetöntä hiljaisuutta, eikä tällaisessa hiljaisuudessa ole kyse edes vaikenemisesta, sillä vaikeneminen on aina teko suhteessa johonkin. Mutta mitä on merkityksellinen, painava hiljaisuus? Se tuntuu edellyttävän tyhjää, hiljaista paikkaa, johon voimme kuitenkin kuvitella äänen tai johon oletamme merkityksiä. Painava hiljaisuus ja aika muistuttavat toisiaan; molemmat ovat kaikkialla läsnä mutta samalla näkymättömissä. Aika on muutoksen mittayksikkö; jos mikään ei muutu, ajalla ei ole merkitystä. Näin totesi James Gleick pohtiessaan, olisiko täysin tyhjässä, muuttumattomassa avaruudessa aikaa.³ Ei olisi, ja samalla tavoin ei olisi myöskään hiljaisuutta. Myös hiljaisuus tulee painavaksi ja merkitykselliseksi suhteessa muutokseen ja jatkuvuuteen – karkeasti ottaen siis suhteessa olemassa olevien asioiden, ihmisten, maailmankappaleiden, ilmiöiden keskinäisiin suhteisiin. Ollakseen olemassa painava hiljaisuus vaatii ympärilleen äänimaailman, johon se suhteutuu. Hiljaisuus on siis ääntä ja puhetta jostain muusta.⁴

Miksi jostain vaietaan? Kuten sanottu, painava, merkityksellinen hiljaisuus on teko ja usein suorastaan voimanponnistus. Yksi

(mutta vain yksi) tapa katsoa asiaa on nähdä havainnoimamme elämysmaailma aina ristiriidassa niiden olemassa olevien merkitysjärjestelmien kanssa, joiden avulla muokkaamme elämysistämme sosiaalisesti jaettavia, kielellisiä kertomuksia ja kokemuksia.⁵ Jossain vaiheessa 1990- ja 2000-lukuja, ehkä edelleenkin, on ollut muodikasta väittää, ettei kielen ulkopuolella ole mitään – näin ainakin metodologisena kärjistyksenä. Mutta ehkä juuri tuolla suorasanaisen kielen reunamilla ja rajapinnoilla elämme ja koemme kaikkein voimakkaimmin? On elämyksiä, jotka eivät suostu integroitumaan arkiseen, sanallistettuun merkitysmaailmaamme; elämyksiä, jotka eivät tahdo rauhoittua omalle paikalleen ja tyhjentyä niille annettuihin merkityksiin. Jotain levotonta jää yli ja ilman sanoja. Kuten saksalainen historioitsija Klaus Latzel on kirjoittanut, tuo levoton, työstämätön elämysaines vaeltlee (tai ”vagabundeeraa”) yksilöiden ja yhteisöjen tajunnassa hahmottomana mutta sitäkin elinvoimaisempana raaka-aineena.⁶ Ehkä kulttuuri saa dynaamisen luonteensa juuri tästä ristiriidasta merkitysten ja elämysten, sanojen ja tuntemusten, arkikonventioiden ja suorien havaintojen välillä? Tässä äänten ja hiljaisuuksien kitkassa syntyvät ja muokkautuvat uudet käsitteet, symbolit, merkitykset ja kokemukset.

Näin ajateltuna kaikesta merkityksellisestä todella jää jälki; tuon jäljen ilmenemistasot vain vaihtelevat ja löytyvät usein kielen rajoilta tai kokonaan sen ulkopuolelta. Abstraktin ”kulttuurin” tai ”merkitysjärjestelmien” ohessa myös ihmiset itse pyrkivät säätelämään, mistä he haluavat puhua ja mistä vaieta. Vaikeneminen voi olla pakotettua, kun puhuminen on mahdotonta, mutta vaikeneminen voi olla myös suojakeino ja resurssi. Joskus hiljaisuus on paikalleen jähmettynyt, kuolemankaltainen vankila, mutta se voi olla myös hidasta muutosta ja kasvua, joka odottaa oikeaa aikaansa.⁷ Hiljaisuus voi olla vapaaehtoista, se voi olla viimeinen turvapaikka ja joskus myös etuoikeus. Hiljaisuus ympäröi usein sitä, mikä on vaikeinta, mutta toisaalta myös sitä, mikä on arvokkainta ja rakkainta. Puhe ja sanat ovat käsittelyn välineitä, mutta

kaikkea me emme halua käsitellä. On elämyksiä, jotka yritämme säilyttää mahdollisimman puhtaina ja rajattomina. Meidän tutkijoiden on helppo jälkikäteen osoittaa autenttisten kokemusten harha ja kokemusten konstruktiiivinen luonne, mutta pyrkimys autenttisuuteen on silti historiallinen fakta.⁸ Valinnat hiljaisuuden ja puheen välillä liittyvät myös haluumme elää moraalisisina, autonomisina yksilöinä – miten nuo määreet missäkin historiallisessa ja kulttuurisessa tilanteessa sitten asettuvatkin.

Vaikenemisen sijaan on myös olemassa hiljaisuuksia, joista historiantutkija Jan Löfström käyttää osuvaa nimitystä ”syvä hiljaisuus”. Tällöin jokin ”asia ei ole merkityksellisesti läsnä sosiaalisessa ja kulttuurisessa järjestelmässä eikä siten edes muodostu kysymystä, pitäisikö siitä puhua vai vaieta”. Löfströmin oma tutkimusaihe – nykyisin ”homoseksuaaliseksi” ymmärretty käyttäytyminen aiemmissa agraariyhteisöissä – on tästä erinomainen esimerkki. Kielletyn tabun tai pakotetun hiljaisuuden sijaan kyse saattoi olla ilmiön tunnistamattomuudesta ainakaan samoilla käsitteillä ja polariteeteilla, joita tänä päivänä käytämme seksuaali-identiteettien määrittelyyn.⁹ Toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa ”trauma” kuului samassa mielessä syvän hiljaisuuden piiriin. Väkivaltakokemusten psyykkisiä seurauksia ei ajateltu posttraumaattisena häiriönä, vaikka aikalaiset luonnollisesti tunnistivatkin sotakokemuksiin liittyvää surua, ahdistusta, masennusta ja häpeääkin.¹⁰

Tällä kaikella ei ole tarkoitus romantisoida tai kaunistella hiljaisuuden usein vaikeaa ja kivuliasta kokemusta vaan muistuttaa siitä, ettei vaikenemisen tarvitse olla mikään patologinen tila. Hiljaisuuden monitasoiset merkitykset on syytä pitää mielessä, kun katsomme sodanjälkeistä aikaa ja sitä mentaalista uudelleenorientoitumista, jota ihmisiltä tuolloin vaadittiin. Palaan myöhemmin traumaattisten hiljaisuuksien erityisteemaan, mutta jo tässä kohden on tärkeä muistaa, ettei kaikki hiljaisuus ole trauman oirehtimista. Lähemmässä tarkastelussa myös käsitys vallinneesta vaikenemisesta osoittautuu usein myytiksi; on vain etsittävä

vähemmän ilmeisiä ja julkisia merkitystasoja kuin suora puhe ja teksti.

Hiljaisuuden historia on läheisessä suhteessa tunteiden historiaan. Antropologi William M. Reddy on luonnostellut teoriaa tunteiden historian tutkimiseksi. Hänen keskeinen käsitteensä on ”tunneregiimi” (*emotional regime*), joka kussakin ajassa ja paikassa toimii soveliaiden tunteiden ja tunneilmaisujen normittajana.¹¹ Tähän liittyen historiantutkija Frank Biess on korostanut juuri tunteiden merkitystä vuoden 1945 jälkeisen ajan tutkimukselle. Sotapönnistukseen oli mobilisoitu kokonaisten kansakuntien tunnevoimavarat, ja nyt nuo tunteet oli demobilisoitava usein radikaalistikin muuttuneessa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Monet vahvat elämykset oli painettava väkisin pinnan alle. Sodan jälkeen uudessa tunneregiimissä hyväksytyjen ja epäsopivien tunteiden rajat määrittivät uudelleen, vaikka jatkuvuuttakin oli paljon. Syntyi myös eräänlaisia tunneturvapaikkoja (*emotional refuge*), joissa oli enemmän ilmaisuväljyyttä kuin yleisessä sodanjälkeisessä tunnekulttuurissa.¹²

Käsitteinä tunneregiimi ja tunneturvapaikat saattavat avata kiinnostavan ikkunan Suomenkin sodanjälkeiseen aikaan. Niiden tutkiminen puolestaan liittyy läheisesti hiljaisuuksien tutkimiseen. Jos esimerkiksi itsekuri paljastuu keskeiseksi suomalaista tunneregiimiä hallinneeksi piirteeksi,¹³ on syytä etsiä niitä ”turvapaikkoja”, joissa vaikeat ja traumaattisetkin elämykset saattoivat saada ilmaisunsa. Esimerkiksi kirjallisuudessa, elokuvissa, erilaisissa pienyhteisöissä ja yksityisissä kirjeenvaihdossa ainaisen jaksamisen, reippauden ja sitkeyden säröt voivat tulla näkyviin. Toisaalta itsekuri edellytti uudessa poliittisessa tilanteessa myös sellaisista asioista vaikenemista, jotka olisi tulkittu neuvostovihamielisiksi. Esimerkiksi edeltävien vuosikymmenten palava rysäviha ja anti-bolševismi sekä toiveet suuresta kansallisesta tulevaisuudesta vuosina 1941–1944 joutuivat muuttamaan muotoaan ja kohdettaan, mutta ne saattoivat myös jatkaa elämäänsä sulje-tuissa uskottujen piireissä ja yksityisissä ajatuksissa.¹⁴

Tunneturvapaikoista huolimatta on selvää, ettei kaikille kokemuksille ja tunteille löytynyt ilmaisua ja ettei kaikkea myöskään haluttu ilmaista. Hiljaisuuden historialla tuntuu olevan aivan erityistä merkitystä sodanjälkeisen ajan tutkimukselle. Suomalais-sakin keskustelussa toistuvat tiuhaan käsitykset siitä, kuinka koe-
tuista asioista oli vain vaiettava tai niille ei löytynyt sopivia sanoja. Kysymys siitä, mistä on vaiettava, miksi ja millä tavoin, liittyy läheisesti tunneregiimin tutkimukseen. Se liittyy samalla myös valankäyttöön ja hiljaisuuden eri kategorioihin.

Hiljaisuuden kategoriat

Mennyt 1900-luku oli suurten paradoksien vuosisata. Mitä hiljaisuuteen tulee, se oli alati kasvavan metelin ja jatkuvan puhetulvan vuosisata, jolloin suurilla sanoilla saatiin miljoonat ihmiset tappamaan toisiaan tai tuhoamaan täysin puolustuskyvyttömiä. Murhaavan väkivallan tiivistyminä Auschwitz, Solovetsk ja lähempänä vaikka oma Tammisaaremmen liittyvät paradoksaaliset, meluisan 1900-luvun toiseen puoleen: kyseessä oli samaan aikaan vaientamisen ja hiljaisuuksien vuosisata. Usein vaientaminen tarkoitti lopullista hiljentämistä ja pyrkimystä tuhota muistotkin kuolleista ihmisistä. Toisaalta massiivisen väkivallan kokemukset ovat usein jääneet ilman sanoja jo pelkästään siksi, että väkivalta on tuhonnut ne keskeiset merkitykset, joita sanoilla yritetään välittää. Muistamisen vaikeus ja mahdottomuus mutta samalla sen välttämättömyys väkivallan jälkeen on ollut yksi 1900-luvun historian keskeisiä jännitteitä.¹⁵ Olisi lohdullista mutta valheellista ajatella, että kaikkien väkivallan uhrien muisto eläisi. Todellisuudessa lukemattomat elämänkohtalot tuomittiin lopulliseen kadotukseen – niistä ei ole enää jälkeäkään. Tässä mielessä Olavi Paavolainenkin oli väärässä. Hänen kaltaisensa 1930-luvun ihmisen oli kuitenkin vielä vaikea ymmärtää, miten pitkälle Hitlerin tai Stalinin hallinnot olivat valmiit menemään oman terrorinsa muiston tuhoamisessa.¹⁶

Vasta viime aikoina historiantutkijat ovat alkaneet kiinnittää huomiota siihen hiljaisuuden historiaan, joka on ollut 1900-luvulle leimallinen. On erityisen tärkeää tähdentää, että hiljaisuuksia rakennetaan ja ylläpidetään ihmisten toimesta. Hiljaisuudet eivät ole tässä mielessä luonnollisia. Ensimmäisen maailmansodan historian ja erityisesti sen muistamisen tutkija, emeritusprofessori Jay Winter on todennut tästä seuraavasti:

Hiljaisuus [...] on yhteisesti rakennettu tila, jonka sisällä ja josta itsestään ei käytetä arkielämän tavallisia sanoja. Hiljaisuuden tilan määrittelevät eri tilanteissa eri ihmisryhmät. Jonain hetkenä tietty ryhmä päättää, että sanotun ja sanomattoman – tai puhutun ja puhumattoman – välillä on olennainen ero ja että tätä eroa on vahdittava ja pidettävä yllä. Nämä ihmiset määrittelevät normeja, jotka estävät hiljaisuuden piirin rikkomisen.¹⁷

Winterin mukaan voidaan nähdä ainakin kolme hiljaisuuden alalajia, joilla on erityistä merkitystä sodan ja väkivallan vuosisadalle. Näistä ensimmäistä hän kutsuu ”liturgiseksi hiljaisuudeksi”. Termi liittyy niihin menetyksen, surun, uhrin, vapahduksen ja uhatun moraalin ikuisiin teemoihin, joiden kanssa ihmiset ja ihmisyhteisöt sodan kurimuksessa joutuvat painimaan. Liturgisilla hiljaisuuksilla on keskeinen paikka sodassa kuolleiden suremisessa ja muistamisessa. Näissä tilanteissa vanhat uskonnolliset perinteet ovat yhdistyneet uusiin rituaaleihin, joita nationalismi ja kansallisvaltiot ovat rakentaneet. Liturgiset hiljaisuudet voivat olla välttämättömiä surville omaisille, jotta he voivat kokea menetyksensä yhteisenä ja merkityksellisenä sekä saada siihen lohtua. Mutta liturgiseen hiljaisuuteen liittyy aina myös vallankäytön ja normittamisen elementti. Hiljaisuutta voidaan vaatia ihmisiltä juuri liturgian vuoksi. Esimerkiksi kuolleen sotilaan äidiltä tai vaimolta odotetaan tunteiden hillitsemistä, jotta ”vääränlainen” suru ei asettaisi kyseenalaiseksi sodan kollektiivisia merkityksiä tai herättäisi kiusallisia tunteita.¹⁸

Winterin toisena kategoriana ovat poliittiset tai strategiset hiljaisuudet. Tällöin hiljaisuutta pidetään yllä, jotta tietyn ihmisryhmän valta-asema ei horjuisi tai sen määrittelemä konsensus ei hajoaisi konfliktiin. 1900-luvun ilmeisimmät esimerkit liittyvät sotien ja terroritekojen vaientamiseen: Neuvostoliitossa ei saanut puhua Stalinin vainoista, Saksassa opeteltiin puhumaan holo-kaustista vasta 1970-luvulta lähtien, Suomessa ja Espanjassa ei pitkään voinut puhua sisällissodista kuin tietyllä tavalla ja samalla oli vaiettava suuri joukko väkivallan kokemuksia. Mutta matalammalla tasolla poliittisen hiljaisuuden merkitys näkyy monissa arkisemmissakin esimerkeissä. Poliittiset hiljaisuudet liittyvät siis usein siihen, että niin sanotun yhteisen hyvän tai *status quon* nimissä osa ihmisistä tai ihmisryhmistä tuomitaan hiljaisuuteen. Myös valta-asetelmien muutokset näkyvät poliittis-strategisina hiljaisuuksina: kun uudet äänet murtautuvat esiin, aiemmin äänivaltaiset ihmiset sysätään marginaaliin tai vaiennetaan tyystin.¹⁹

Winterin kolmas kategoria kääntyy suomeksi hieman kömpelösti ”essentialistiseksi hiljaisuudeksi”. Tällä hän tarkoittaa yhden ihmisryhmän etuoikeutta puhua jostakin asiasta muita paremmin tai muiden puolesta, koska heillä katsotaan olevan tähän tiettyjen kokemusten suoma status. Esimerkiksi rintamamiehet ovat usein katsooneet, että heillä ja yksin heillä on oikeus puhua sodan syvimmästä olemuksesta. Vain heillä on tähän kokemuksen suoma auktoriteetti. Meillä on tapana rakentaa tällaisia nokkimisjärjestyksiä, joista muodostuu puhumisen ja vaikenemisen hierarkioita. Ne saattavat olla hämmästyttävän kestäviä, mutta toisaalta niillä on taipumusta elää ajan mukana, niin että eri ryhmille lankeaa puhumisen mahdollisuuksia ja hiljaisuuden pakkoja eri aikoina. Tässä on selvä yhteys poliittisiin hiljaisuuksiin. On väliä sillä, mitkä kokemukset milloinkin auktorisoivat jonkun ihmisryhmän puhumaan tai pakottavat toisen vaikenemaan. Ja joskus asia voi olla myös päinvastainen: poliittisten puhdistusten, ilmiäntöjen ja kiristettyjen tunnustusten aikakautena saattoi todella olla etuoikeus saada olla hiljaa.²⁰

Suomessakin eri hiljaisuuden kategoriat (sekä puheen ja vai-
kenemisen hierarkiat), toisaalta sotasukupolven sisällä ja toisaalta
sukupolvien välillä, on vaikea muttei mahdoton tutkimusaihe.
Vuonna 1968 toteutetussa laajassa veteraanitutkimuksessa ky-
sytettiin suomalaisilta sotaveteraaneilta (ja siis vain miehiltä) kuinka
usein he keskustelivat sodasta. Kolmasosa veteraaneista ilmoitti
puhuneensa sodasta vähintään viimeisen kuukauden aikana, kun
taas hieman vajaa kolmannes kertoi välttävänsä kokonaan so-
ta-aiheisia keskusteluja tai ei ole käynyt niitä ainakaan viimeisen
viiden vuoden aikana. Loppu reilu kolmannes sijoittui tähän vä-
lille, mutta heistä suuri enemmistö oli keskustellut sodasta vä-
hintään viimeisen vuoden aikana.²¹ Näihin lukuihin sisältyy paljon
hiljaisuutta ja vaikenemista, ehkä paikoin vaijentamistakin muttei
kuitenkaan sellaista täydellistä mykkyyttä, joka joskus liitetään
sodan kokeneiden miesten ja naisten muistoihin sodanjälkeisinä
vuosikymmeninä. Myös sukupuolten väliset hierarkiat on tärkeä
huomata. Kuten yleisesti tunnustetaan, Väinö Linnan *Tunteiden
sotilas* (1954) antoi autenttiselta vaikuttavan äänen kymmenille- ja
sadoilletuhansille rintamamiehille, mutta samalla kirjan alhainen
kuvaus lotta Kotilaisesta vaiensi häpeällä entisestään tuhansien
rintamalla toimineiden lottien ja muidenkin naisten kokemuksia.
Tässä on erikoisen suoraa nollasummaekonomiaa: toisen ryhmän
ääni on toiselta pois.²²

Mielestäni Winterin kategoriat tarjoavat hedelmällisen lähtö-
kohdan pohdinnoille hiljaisuuksien historioista. Kuten yleensä
analyttiset kategoriat, nämäkin hiljaisuuden luokat limittyvät
todellisuudessa keskenään. Hiljaisuuden ylläpitämisen konkreet-
tiset tavat sekä sovitun hiljaisuuden rikkomisen seuraukset ovat
vasta nousemassa historiantutkimuksen mielenkiinnon kohteeksi.
Tunteiden historian osalta vaikuttaa siltä, että eritoten häpeän ja
kunnian teemoilla on paljon merkitystä, kun tutkitaan vaikene-
misten monitahoisia syitä.

Tutkimustyö ja hiljaisuuden sijainnit

Hiljaisuuden tekeminen tutkimukselle näkyväiseksi on vaikea tehtävä. Toisaalta on niinkin, että kaikki aito tutkimustyö on aina eräänlaista hiljaisuuden sanallistamista: uuden luomista yhdistelemällä, rakentamalla ja purkamalla entuudestaan tyhjälle tontille. Vertaisin painavan hiljaisuuden tutkimista hitaaseen piirtämiseen ja kartan piirtämiseen, jossa viiva viivalta tuon tyhjän, hiljaisen tontin ympärille hahmotellaan ääriiviivat ja mittasuhteet.²³ On kyseenalaista, voiko hiljaisuudelle sellaisenaan todella antaa ääntä tai päästä sen ”ytimeen”. Onko tuollaista ydintä aina edes olemassa, vai onko juuri sen puute yksi syy hiljaisuuden painavuudelle?²⁴ Jos hiljaisuudelle annetaan ääni, se muuttuu joksikin muuksi. ”Äänen antaminen” hiljaisille ja vaiennetuille on kaunis, emansipoiva ajatus, ja historiantutkimuksella on todellakin eettinen velvoite kirjoittaa niiden ihmisten historiaa, jotka menneisyydessä on pakotettu vaikenemaan.²⁵ Tehtävä ei kuitenkaan ole mutkaton. Joskus siihen sisältyy myös arveluttavan suurta luotamusta tutkijan jälkikäteiseen taitoon sanoittaa toisten, usein jo kauan sitten kuolleiden ihmisten kokemuksia. Luulisin, että on usein kylliksi, jos onnistumme piirtämään tyhjän tontin ympärille uskottavan tuntuiset rajat, joiden sisällä hiljaisuus yhä vallitsee. Jossain vaiheessa on kuitenkin luotettava lukijan mielikuvitukseen ja assosiaatiokykyyn hiljaisuuksien tulkitsemisessa.

Käytännön tutkimustyössä lähestymistapoja hiljaisuuteen on toki lukuisia. Historiantutkijalla ajallinen etäisyys tutkimuskohteeseen asettaa omat ongelmansa. Itse olen kokenut välttämättömänä, että ne aineistot, joilla hiljaisuus piiritetään, ovat riittävän laajoja ja riittävän avoimia, toisin sanoen että ne eivät noudata yksinkertaista kysymys ja vastaus -kaavaa. Jos puhutaan muistitietoaineistoista, niin niissä on oltava riittävästi kiintopisteitä mutta myös riittävästi väljyyttä. On etsittävä kiertoteitä ja luettava aineistoja ohi niiden ilmeisimmän sanoman. Esimerkiksi nuorten suomalaissotilaiden kirjoittamat lempeät runot äideilleen ovat myös ja ehkä ennen kaikkea sen dokumentteja mitä niissä ei

mainita: pelon, epävarmuuden, koti-ikävä.²⁶ Särö säröltä suurista aineistoista alkaa piirtyä kuva siitä, mistä yksikään niistä ei suoraan puhu. Sama logiikka pätee tilastoihin, joiden käyttö hiljaisuuden tutkimisessa ansaitsisi aivan erityisen huomion. Numeroilla voi olla joskus maaginen kyky paljastaa se, mistä kaikki vaikenivat tai mistä ei edes olla tietoisia mutta mistä kuitenkin on jäänyt tiedostamaton jälki.

Yksi tärkeä lähestymistapa hiljaisuuteen on kehollisuuden historia. Esimerkiksi omassa väitöstutkimuksessani suomalaisso-tilaiden psyykkisistä vammoista kävin läpi noin 500 psykiatrasta potilaskertomusta sotasairaaloiden hermo- ja mielitautiosastoilta. Nämä sodan murtamat ihmiset kykenivät vain harvoin ilmaisemaan täsmällisemmin, mitä he olivat rintamalla kokeneet, mutta heidän mykät, vapisevat kehonsa puhuivat silti kauhun ja epätoivon kieltä. Hiljaisuuden lisäksi näiden kokemusten tutkiminen on ollut huudon, itkun ja kuiskausten historiaa. Kehoissa ja kehollisuudessa on usein jäljellä se viimeinen ilmaisuvoima, kun muuta keinoa liittyä ympäristöönsä ei enää ole. Vaikeimmissa ”hysterisissä” oireissa halvautuneet tai kouristelevat ruumiit muuttuivat kuin itse koetun väkivallan merkeiksi. Potilaskertomukset tarjosivat ainutlaatuisen näkymän sellaisiin traumaattisiin hiljaisuuksiin, joihin en ollut uskonut koskaan voivani nähdä. Puhtaasti psyykkisten oireiden lisäksi niiden sivuille oli kirjattu potilaiden pulssit, vapinat ja hikoilut.²⁷

Kehollisuuden huomioimisella on kuitenkin vielä paljon laajempaa merkitystä sodanjälkeisen ajan ymmärtämiselle kuin vain vaikeat traumaattiset kokemukset. Väkivallan lopulta laannuttua oli usein koettu niin voimakkaita murroksia ja siirtymiä, että niiden kielellistäminen vaati aikaa. Silti elämän- ja vapaudenkaipuu kukoistivat Suomessakin, vaikka aikakauden moraalinen ilmapiiri pyrkiikin parhaansa mukaan suitsimaan kaikkea ”hedonismia”. Esimerkiksi sodanjälkeinen tanssikulttuuri kieltoineen ja salaisine nurkkatansseineen sekä toisaalta toukokuun 1945 suurine ”rauhantansseineen” tarjoaa kiinnostavan tutkimusaiheen suo-

malaiseen tunnekulttuuriin ja myös kokemusten sanattomaan ilmaisuun. Sodanjälkeiset kehot ovat täynnä rikkaita merkityksiä ja kokemuksia – haavoittuneina ja stressaantuneina, työssä ja levossa, väkivaltaisina ja nautinnonhaluisina.²⁸

Sota myös jatkoi elämäänsä kehoissa. Palaan kohta trauman käsitteeseen, joka usein voi olla liian kategorinen ja yksinkertaistava luonnehdinta ihmisten kokemuksista. Varsinaisen psyykkisen trauman sijaan voi usein olla hedelmällisempää puhua stressikokemuksista ja niiden pitkäaikaisvaikutuksista. Suomesakin sotasukupolvesta tuli painajaiskupolvi, ja etenkin ensimmäiset viidestä kymmeneen vuotta sodan jälkeen makuumakareissa käytiin joka yö läpi haavoittumisia, pommituksia ja menetyksiä. Tutkimusten mukaan nykysuomalaiset näkevät selvästi vähemmän toistuvia painajaisunia kuin 1970-luvulla, mikä näyttää johtuvan suoraan sotasukupolven harvenemisestä väestön keskuudessa.²⁹ Sotaunet olivat pelon ja väkivallan kyllästämiä, mutta pidemmällä ajalla niissä voi nähdä myös pyrkimyksen kokemusten käsittelyyn ja lopulta niiden ylipääsemiseen, kun painajaiset harvenivat ja rauhoittuivat. Suomalaisissa arkistoissa on uniaineistoja, joiden kautta on mahdollista päästä käsiksi siihen vielä hahmottomaan, Klaus Latzelin sanoin ”vagabundeeraavaan” kokemusainekseen, joka leimasi sodanjälkeisiä öitä ja päiviä. Vastaavasti historiantutkija Outi Ampuja on päässyt lähelle samaa aihetta tutkiessaan suomalaisten sotaveteraanien äänimuistoja sodasta. Hiljaisten miesten mielissä saattoi pitkään sodan jälkeen vallita hirveä meteli: haavoittuneiden avunhuudot, rumputulen jyly, lentokoneiden ulvovat moottorit.³⁰

Taiteen merkitys mentaalille jälleenrakennukselle on olennainen aihe, mistä nyt käsillä olevan kirjan monet artikkelit ovat hienona todisteena. Sodanjälkeinen arkkitehtuuri on tässä mielessä erityisen kiinnostava tutkimuskohde, sillä käytännöllisyyden, välttämättömyyden, estetiikan ja sattumankin saneleminen rakennusratkaisuihin niveltyy paljon näennäisen hiljaista, aistillista ja ruumiillista historiaa. Rintamamiestalot, vesivoimalat ja uudet

asemakaavat sekä kantoivat mukanaan edeltävien sotavuosien kokemusperintöä että itse loivat jälleenrakennusajan kokemusta.³¹ Lisäksi hiljaisuuden merkityksellisiä tiloja löytyy niistä sodanjälkeisistä rituaaleista, joilla muistettiin sodassa kuolleita ja muita menetyksiä, Suomessa erityisesti Karjalaa. Tässä juuri Jay Winterin ”liturgiset hiljaisuudet” ovat tärkeä tutkimuskohde. Kenellä on ollut oikeus sanoa liturgian avainsanat? Mitä silloin on sanottu ikään kuin koko yhteisön puolesta ja mitä tällöin on säilötty yhteisön syvään kulttuuriseen muistiin? Keiden on odotettu pysyvän hiljaa ja miksi?³²

Kulttuurinen trauma

Kun puhutaan vaikeista, yksilöllisistä traumakokemuksista, on itse syvimmän hiljaisuuden ytimeen mahdoton päästä. Sinne menneisyyden ihmiset ovat sulkeutuneet yksin ja vieneet tuon hiljaisuuden merkitykset mukanaan. Jos olen ymmärtänyt psykisestisesti murtuneiden ihmisten kokemuksia oikein, trauman todellinen viheliäisyys ei ole niinkään siinä, että vaikeista kokemuksista on vaikea puhua, vaan siinä, että todella musertavat traumakokemukset tekevät ihmiselle mahdottomaksi kokea enää koko elämänsä turvalliseksi, mielekkääksi ja luotettavaksi. Tällaiset elämykset eivät siis pelkästään väistä kaikkia sanoja, vaan ne myös tuhoavat muita kokemuksia ja tapoja kokea. Ne silpoivat ihmisen omakuvaa sekä käsitystä muista ihmisistä.³³ Jäljelle jää vain raadollinen, pimeä hetki, joka on kaikki.

Erotuksena näistä yksilöllisistä, psykologisista traumaista sosiologian piirissä on kehitelty kulttuuristen traumojen teoriaa, jota on sovellettu muun muassa orjuuden, holokaustin, syyskuun 11. päivän terrori-iskujen sekä entisten itäblokin maiden 1990-luvun alun radikaalin yhteiskunnallisen muutoksen tutkimiseen.³⁴ Sosiologi Jeffrey C. Alexander määrittelee kulttuurisen trauman seuraavalla tavalla:

Kulttuurinen trauma ilmenee, kun yhteisön jäsenet tuntevat joutuneensa sellaisen hirvittävän tapahtuman alaisiksi, joka jättää lähtemättömän jäljen heidän ryhmätietoisuuteensa ja muistiinsa sekä muuttaa heidän tulevaisuuden identiteettiään perustavasti ja peruuttamattomasti.³⁵

Kulttuurisen trauman tuottavat tapahtumat voivat olla joko todellisia tai tyystin kuviteltuja. Kokemuksen traumaattisuus edellyttää, että kyseisen tapahtuman tulkitaan horjuttavan paikoiltaan yhteisön keskeisiä, vakiintuneita merkityksiä. Näin ollen kulttuurisen trauman aiheuttavat kulttuuriset merkityksenannot ja representaatiot tietystä tapahtumasta, ei itse tapahtuma sinällään. Syntyy väite jonkin ilmiön yhteisöllisesti järkyttävästä luonteesta, joka vaatii emotionaalista, institutionaalista ja symbolista korjausta ja uudelleenmäärittelyä.³⁶ Tässä on keskeinen ero yksilöpsykologiseen traumaan, jolle on ominaista suora murtuman kokemus ja juuri erityisesti kyvyttömyys merkityksellistää tuota kokemusta. Kulttuurinen trauma taas syntyy juuri merkityksellistämisen kautta. Sosiologi Piotr Sztompkan mukaan kyse on ”kulttuurisesti tulkitusta haavasta itse kulttuuriseen kudokseen”; siis siihen merkitysten verkkoon, jonka avulla yhteisöt määrittelevät itsensä sekä ymmärtävät maailman mielekkäänä.³⁷

Kulttuurisen trauman syntymisen kannalta on siis olennaisen tärkeää, että tietty tapahtuma tai kokemus todella tulkitaan merkitykseltään järjestyttäväksi murrokseksi, joka vaikuttaa kollektiivisiin identiteetteihin. Yhteisöstä on löydyttävä riittävästi mielipidevaltaa käyttäviä avainhenkilöitä (*cultural carriers*), jotka merkityksellistävät tapahtuman tällä tavoin.³⁸ On esimerkiksi helppo kuvitella tilanteita, jotka ovat joko yksilöpsykologisesti tai jonkun ihmisryhmän osalta sosiaalisestikin traumaattisia, siis sekoittavat peruuttamattomasti ryhmän sosiaalista järjestystä ja rikkovat sen rakenteita.³⁹ Suomen kohdalla tulevat mieleen esimerkiksi karjalaisevakot ja hävitetyt Pohjois-Suomen asukkaat tai toisaalta so-

talapset ja -orvot. Silti tällaiset kokemukset eivät mitenkään välttämättä saa tunnustusta kulttuurisina, koko yhteisöä käsittävinä murtumakokemuksina.⁴⁰

Sen sijaan on mahdollista, että objektiivisesti katsottuna traumaattinen tapahtuma konstruoidaan ei-traumaattisena; äkinäinen väkivaltainen murros joko kiistetään tyystin tai se esitetään sellaisilla tavoilla, jotka peittävät murtuman eheän kertomuksen alle. Kulttuurinen trauma saattaa myös ikään kuin ”talvehtia” kollektiivisessa alitajunnassa ilmaantuakseen pintaan vasta sopivien olosuhteiden vallitessa. Kuten Sztompka kirjoittaa, tällöin kulttuurille ominaisen ”jäykkyden” vuoksi aiempi jo vanhanaikaiseksi muuttunut kulttuuri säilyy ja on jonkin aikaa olemassa samanaikaisesti uuden kanssa, kunnes tapahtunut murros merkityksellistyy traumaksi, joka muuttaa pysyvästi yhteistä kokemus- ja merkitysmaailmaa sekä identiteettiä. Kulttuurinen trauma voi siis toimia kulttuurisen muutoksen alkutuna. Yhtä hyvin mahdollista on kuitenkin muutoksen kieltäminen ja välttäminen, joka voi johtaa tuhoavaan sykliin: maailman pitämiseen väkisin entisellään ja pahimmillaan kaiken järkytystä symboloivan eliminoimiseen.⁴¹

Kulttuurisen trauman tutkimukseen sisältyy runsaasti avoimia kysymyksiä. Miksi ja missä vaiheessa esimerkiksi normaali kulttuurinen muutos yltää trauman tasolle? Onko tällaista muutosta ylipäätään mielekäästä diagnosoida lääketieteestä lainatulla käsitteellä, vai riittäisikö tähän hyvin esimerkiksi kulttuurinen murros? Voidaanko milloinkaan todella puhua koko yhteisöä koskettavasta kollektiivisesta traumasta? Mielestäni kulttuurinen trauma on parasta ymmärtää tutkimusta ohjaavana metaforana, joka auttaa kiinnittämään huomiota sodanjälkeisen historian kulttuuriin erityispiirteisiin. Sen tarkastelu on laaja, empiirinen tehtävä, jossa tutkimuskohteena on kulttuurinen muutos ja jatkuvuus väkivallan jälkeen, koko sota-ajalle ja rauhalle annetut (tai antamatta jätetyt) merkitykset sekä niiden vaikutukset sodanjälkeisiin suomalaisiin identiteetteihin. Nämä tutkimustehtävät ovat lopulta kiinnosta-

vampia kuin se, yltääkö havaittu muutos todella ”trauman” tasolle.

Käsitteenä ja hypoteesina kulttuurinen trauma tuo kuitenkin tarkasteluun mukaan ryhmäpsykologisen elementin, joka ei välttämättä pääse esille pelkässä kulttuurisen muutoksen tutkimuksessa. Vallankäytön ja statusristiriitojen rinnalle keskipisteeseen nousevat emotionaaliset kokemukset: toisaalta pettymys, häpeä, katkeruus ja viha – toisaalta toivo, luottamus ja kiintymys. Julkilausuttujen diskurssien ohessa tärkeitä ovat myös hiljaisuudet ja niiden merkitykset. Kulttuurisessa ”traumaprosessissa” jokin tapahtuma tulkitaan koko yhteisöä järkyttäväksi, mutta tämä ei tapahdu hetkessä ja siihen sisältyy paljon katkoksia, vaikenemisia ja vajaavaisuuksia. Harvoin jos koskaan syntyy myöskään kollektiivista konsensusta jonkin kokemuksen luonteesta yhteisenä traumana. Näihin menneisyyden tilanteisiin joudutaan palaamaan jatkuvasti uudelleen, ja yhteisön keskustelut ja väittelyt kiertyvät ehtimiseen niiden ympärille.⁴²

Hiljaisuuden pohjoiset ulottuvuudet

Kulttuurisesti traumaattisten kokemusten kyky ”talvehtia” kollektiivisessa alitajunnassa on merkittävä piirre, ja Suomessakin on kiinnostavaa tiettyjen sotaan liittyvien aiheiden syklinen toistuminen. Esimerkiksi keskustelu Suomen ja Saksan suhteesta vuosina 1941–1944 on käyty läpi vähintäänkin kerran vuosikymmenessä. Sekä vuoden 1918 että toisen maailmansodan historia ovat hyviä esimerkkejä siitä, kuinka jo lukemattomia kertoja käsitellyt aiheet tuottavat aina vain uusia tulkintoja ja kiistoja. Itse asiassa voidaan väittää, että nämä keskustelut usein tuottavat myös uusia kulttuurisia traumojakin, väitteitä kollektiivisesta murtumasta.⁴³ Ketkä Suomessa olivat valmiit näkemään sodan perustavana murroksena ja ketkä taas eivät? Kuinka nämä asetelmat ovat mahdollisesti muuttuneet vuosien saatossa? Miksi puhe murroksesta tulee ajankohtaiseksi tiettyinä aikana, ja miksi sitä toisena hetkenä pyritään vaientamaan kaikin keinoin?

Olen pyrkinyt edellä esittelemään näkökulmia sodanjälkeisiin hiljaisuuksiin ja niiden limittymistä kokemus- ja tunnehistorian sekä vielä erityisemmin yksilöllisten ja kulttuuristen traumojen tutkimisen teemoihin. Mielestäni kaikilla näillä aiheilla on merkitystä myös Pohjois-Suomen henkisen jälleenrakennuksen tarkastelussa. Lappi empiirisenä tutkimuskohteena avaa kuitenkin vähintään kaksi lisätasoa sodanjälkeisten hiljaisuuksien historiaan.

Ensiksi Lappi elettyinä paikkana oli monien sodan kokemukseen ja muistoon liittyvien jännitteiden tihentymä. Aseveljeys kansallissosialistisen Saksan kanssa, joka muuttui viimeistään syksyllä 1944 poliittisesti kiusalliseksi ja vaaralliseksi tekijäksi, oli muualla Suomessa helpompi työntää muistipolitiikassa syrjään. Pohjois-Suomessa aseveljeys ja sen monet inhimilliset seuraukset olivat sen sijaan jotain aivan eri tavoin konkreettista todellisuutta. Kaikkein dramaattisimmin tämä näkyi tietenkin Lapin tuhona, kun aseveli muuttui viholliseksi. Lappilaisten menetyks- ja evakkokokemukset jäivät myös ”lapsipuolen” asemaan suhteessa Karjalan menetykseen.⁴⁴ Toisaalta olisi väärin sanoa, että pohjoissuomalaisten kokemuksista olisi tyystin vaiettu. Suvuissa, paikallisyhteisöissä, kirjallisuudessa, muussa taiteessa ja tutkimuksissakin on kerrottu niitäkin tarinoita, jotka eivät ole sulavasti istuneet suureen suomalaiseen kertomukseen. Lapin polttamisella on myös oma joskin tyypistetty ja yksinkertaistettu paikkansa osana populaaria suomalaista historiakäsitystä.

Toiseksi juuri Lappi itse on ymmärretty – ainakin ulkopuolisten toimesta – erityisenä hiljaisuuden ja hiljaisten voimavarojen paikkana, jonkinlaisena suomalaisena hiljaisuuden reservinä.⁴⁵ Tämä näkyy kiehtovasti muun muassa sodan jälkeen ilmestyneessä niin sanotussa kotiinpaluukirjallisuudessa. Sekä Unto Ahokiven romaanissa *Juurettomat* (1946) että Helge Miettusen *Sivistyneessä kurjuudessa* (1946) sodan särkemät miehet haakeutuvat etelän kuumeisesta hälystä ja siveellisestä haaksirikosta avaran pohjoisen jälleenrakennustyömaille, jossa jylhä luonto ja ankara raadanta eheyttävät mielen. Paradoksaalista on, että

uusien valtakunnanrajojen sisällä juuri pahiten sodan raiskaama ja entisen aseveljeyden leimaama maakunta sai kirjallisuudessa edustaa moraalisesti puhtaana säilynyttä suomalaisuutta. Kuten Miettunen kirjoitti pohjoiseen tukkijätkäksi hakeutuneesta helsinkiläismaisteristaan:

Hän näki elämän, väärentämättömän, aidon elämän. Ja suuri rauha valtasi hänen mielensä. Hän liittyi välittömästi kokonaisuuteen, oli jätkänä jätkien joukossa, ei tippaakaan parempana eikä tippaakaan huonompana. Hän oli eräs ihminen täällä mahtavan luonnon keskellä, ihminen, joka teki raskasta työtä, söi hyvin ja nukkui paljon, kirosi silloin tällöin, poltti Työmiestä eikä ajatellut liikoja. Se oli äärimmäisen vapauttavaa. Entinen maailma tuntui olevan jossakin kaukaisuuden valhehohteessa, niin etäällä, että sitä tuskin oli olemassakaan. Oli vain tämä luminen hongikko ja sen humiseva tuuli.⁴⁶

Vuosia kestäneen sotametelin ja kaupunkien rikkonaisen melun jälkeen Lapin erämaiden hiljaisuus tarjoaa kuin puhtaan kaiku-pohjan niin fyysisen kuin mentaalisenkin jälleenrakennuksen äänille: kirveeniskuille, sahaamiselle, naulaamiselle, työmiesten puheensorinalle ja hyräilylle.⁴⁷ Näihin ääniin sekä Ahokivi että Miettunen päättivät kirjansa.

Pohjoissuomalaisten kokemukset sodasta ja sodanjälkeisestä ajasta asettuvat siis kiinnostavaan asemaan suhteessa sodan jälkeiseen Suomessa, kulttuurisen murtuman representaatioihin sekä käsitteisiin Lapista itsestään. Hiljaisuuden ja trauman aiheet ovat tärkeitä tämän historian avaamiseksi. Lopuksi minusta on kuitenkin syytä tähdentää, ettei hiljaisuutta tule nähdä pelkästään trauman oireena ja patologisena tilana, vaan meidän on oltava herkkiä tarkkailemaan muitakin hiljaisuuden merkityksiä ja vivahteita. Huomio on kiinnitettävä hiljaisuuden tekemisen ja purkamisen historiallisesti ja kulttuurisesti vaihteleviin muotoihin. Ja samalla kun tutkimme hiljaisuutta sosiaalisena, poliittisesti motivoituna

konstruktiona, on mielestäni olennaista muistaa myös muut hiljaisuuden funktiot. Historian hiljaisuudet ovat usein menneisyyden ihmisten intiimeimpien ja voimakkaimpien kokemusten tyssisijoja: surun, onnen, trauman, ylpeyden ja yksinäisyyden. Ne ansaitsevat tulla ymmärretyiksi myös mahdollisimman autenttina kokemuksina, ei pelkkinä konstruktioina.

Viitteet

- 1 Ensi kerran Paavolainen 1929, 28–29. Jatkosodan ajalta Paavolainen 1946, 511 (5. 1. 1943). Tuolloin Paavolainen jatkoi ajatustaan: ”Jos sanokaamme Freud ja psykoanalyysi olisi tehty meillä aikoinaan tunnetuksi, olisi poliittinen suhtautumismme esimerkiksi Hitleriin voinut olla aivan toinen.” Olen kiitollinen YTT Ville Laamaselle kadoksissa olleen vuoden 1929 alkuperäisitaatin löytymisestä.
- 2 Kivimäki 2015; Kivimäki & Männistö 2016, erit. luku III.
- 3 Gleick 2013: ”In an empty universe, would time exist? No, it would not. Time is the measure of change; if nothing changes, time has no meaning.”
- 4 Vrt. Englund 2004, 13–14, 30; Uimonen 2006, 65–66; Kaartinen 2015a, 8–9.
- 5 Lähtökohtanani tässä on Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin (1966/1994) ”maltillinen konstruktivismi”, jossa yksilön sisäinen ja ulkoinen todellisuus ovat dialektisessa suhteessa keskenään.
- 6 Latzel 1998, 370.
- 7 Hiljaisuuden positiivisista kokemuksista ja merkityksistä ks. Kaartinen 2015b, kirjan ensimmäisen osan artikkelit.
- 8 Depkat 2003, erit. 475–476.
- 9 Löfström 2015, sit. 121.
- 10 Trauma-käsitteen käytöstä ja mahdollisesta väärinkäytöstä historiantutkimuksessa ks. tarkemmin Kivimäki 2018 (tulossa); myös Kivimäki 2013, erit. 367–376.
- 11 Reddy 2001, erit. 124–129.
- 12 Biess 2010, 33–37; ”tunneturvapaikoista” alunperin Reddy 2001.
- 13 Ks. esim. Auvinen, Holmila & Lehtimäki 2015; Kirves 2015; Holmila & Mikkonen 2015, 45–48.
- 14 Ks. esim. Silvennoinen 2014, erit. 61–64; Vesikansa 2004, passim.
- 15 Historian, muistin ja trauman suhde kansanmurhien 1900-luvulla on tuottanut niin laajan kirjon tutkimusta, ettei yksittäisiä julkaisuja ole mielekästä tässä nimetä. Kokoomateoksista ks. esim. Winter & Sivan 1999; Roth & Salas 2001; Douglass & Vogler 2003.
- 16 Muistamisen ja unohtamisen jatkuvasta kamppailusta käy hyvänä esimerkkinä venäläisen kansalaisjärjestön Memorialin joutuminen Venäjän nykyhallinnon hampaisiin. Perestroikan aikaan 1980-luvulla perustettu Memorial on tehnyt valtavasti työtä stalinismin uhrien muiston vaalimiseksi ja dokumentoimiseksi.
- 17 Winter 2010, 4: ”Silence, we hold, is a socially constructed space in which and about which subjects and words normally used in everyday life are not spoken. The circle around this space is described by groups of people who at one point in

- time deem it appropriate that there is a difference between the sayable and the unsayable, or the spoken and the unspoken, and that such a distinction can and should be maintained and observed over time. Such people codify and enforce norms which reinforce the injunction against breaking into the inner space of the circle of silence.”
- 18 Winter 2010, 4–5; vääränlaisesta surusta sankarihautajaisissa Kempainen 2006, 244–245.
 - 19 Winter 2010, 5–6; vuoden 1918 ”poliittisista hiljaisuuksista” ks. erit. Peltonen 2003.
 - 20 Winter 2010, 6; Suomessa ”essentialistisen hiljaisuuden” merkityksen voi nähdä mm. kahden sotaveteraanijärjestön kamppailussa ”veteraanin” määritelmästä ja vastaavasti oikeudesta puhua veteraanien puolesta. Rintamamiesveteraanien liitto halusi rajata statuksen ja puheoikeuden nimenomaan etulinjan ”monttumiehiin”, kun taas Sotaveteraaniliitto ajoi väljempää määritelmää; Sulamaa 2007, 191–199; Tuomisto 1994, 50, 83–87, 116.
 - 21 Kukkonen 1972, Liitteet, 62.
 - 22 Kinnunen 2006, 104–107, 113–121.
 - 23 Vrt. Häkkinen & Salasuo 2015, 14 (”triangulaarinen metodi”).
 - 24 Tämä liittyy klassiseen kysymykseen siitä, kuinka traumaattiset kokemukset vastustavat asettumista kertomukselliseen muotoon; ks. esim. Caruth 1996; LaCapra 2001.
 - 25 Kaartinen 2015a, 12, 17.
 - 26 Kivimäki 2013, 201–202; vastaavasti sotilaiden ja kotiväen kirjeenvaihdosta Hagelstam 2014.
 - 27 Kivimäki 2013, 31–37, 247–250.
 - 28 Sodanjälkeisestä kehollisuuden historiasta eri konteksteissa ks. Bourke 1996; Dower 1999; Gerber 2000; Schivelbusch 2003; Herzog 2005; Kivimäki 2015.
 - 29 Sandman et al. 2013, 1048; sotapainajaisista ks. myös Hännikäinen 2015; Kivimäki 2015.
 - 30 Ampuja 2007.
 - 31 Saarikangas 1993; Autti 2013; Soikkeli 2014.
 - 32 ”Kulttuurisesta muistista” Assman 2006; suomalaisiin sotamuistomerkkeihin hakatuista merkityksistä Kormanen 2014.
 - 33 Janoff-Bulman 1992, passim; Brewin 2003, Ch. 4.
 - 34 Ks. artikkelit kokoelmassa Alexander et al. 2004; myös Neal 1998; Alexander 2012; erityisesti pohjoissuomalaisten ympäristösuhteen murtumiseen liittyen Autti 2015 ja artikkeli tässä kirjassa.
 - 35 Alexander 2004, 1: ”Cultural trauma occurs when members of a collectivity feel that they have been subjected to a horrendous event that leaves indelible marks upon their group consciousness, marking their memories forever and changing their future identity in fundamental and irrevocable ways.”
 - 36 Alexander 2004, 8–11.
 - 37 ”In other words cultural trauma is the *culturally interpreted wound to cultural tissue itself*.” Sztompka 2000, 458 (alkup. kursiivi).
 - 38 Alexander 2004, 10–11; Smelser 2004, 38, 44.
 - 39 Smelser 2004, 37.
 - 40 Tästä ks. myös Edkins 2003, erit. 3–16.
 - 41 Sztompka 2000, 457, 458, 463–464.

- 42 Alexander 2004, 11, 22, 26–27; Smelser 2004, 49–55; vrt. Edkins 2003.
- 43 Tässä suhteessa juuri historiantutkijat ovat ryhtyneet perustelevaan työtään ”kansallisten traumojen” purkamisella – ja samalla he myös tuottavat väitteitä kulttuurisista traumoista; ks. Kettunen 2008, 38–43.
- 44 Tuominen 2015, 40–41, 48–50; Lähteenmäki 1999, 225.
- 45 Vrt. Löfgren 2015 ja artikkeli tässä kirjassa.
- 46 Miettunen 1946, 176; sodanjälkeisestä Lapin-kaipuusta myös Virtanen 2015, 149–150.
- 47 Luonnosta puhtaana ja rauhoittavana ääninympäristönä Vikman 2006; Uimonen 2006.

Kirjallisuus

Aikalaislähteet

- Ahokivi, Unto (1946) *Juurettomat*. Porvoo: WSOY.
- Miettunen, Helge (1946) *Sivistynyt kurjuus*. Porvoo: WSOY.
- Paavolainen, Olavi (1946) *Synkkä yksinpuhelu*, osa II. Porvoo: WSOY.
- Paavolainen, Olavi (1929) *Nykyaikaa etsimässä*. Helsinki: Otava.

Tutkimuskirjallisuus

- Alexander, Jeffrey C. (2012) *Trauma. A Social Theory*. Cambridge: Polity.
- Alexander, Jeffrey C. (2004) *Toward a Theory of Cultural Trauma*. Teoksessa Jeffrey C. Alexander et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.
- Alexander, Jeffrey C. & al. (2004) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.
- Ampuja, Outi (2007) Ääni ja melu modernissa sodankäynnissä. Teoksessa Simo Laakonen & Timo Vuorisalo (toim.) *Sodan ekologia. Nykyaikaisen sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. Helsinki: SKS.
- Assman, Jan (2006) *Religion and Cultural Memory: Ten Studies*. Transl. Rodney Livingstone. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Autti, Outi (2015) Muutos elinympäristössä. Historiattomuuden kokemuksesta ympäristösuhteen jälleenrakentumiseen. *Kulttuurintutkimus* 32:4.
- Autti, Outi (2013) *Valtavirta muutoksessa. Vesivoima ja paikalliset asukkaat Kemi-joella*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Auvinen, Timo, Holmila, Antero & Lehtimäki, Niina (2015) Epävarma itsenäisyys. Julkinen keskustelu sodan päättyessä. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Suom. Vesa Raiskila, alku-teos *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge* (1966). Helsinki: Gaudeamus.
- Biess, Frank (2010) Feelings in the Aftermath. Toward a History of Postwar Emotions. Teoksessa Frank Biess & Robert G. Moeller (toim.) *Histories of the Aftermath. The Legacies of the Second World War in Europe*. New York: Berghahn.

- Bourke, Joanna (1996) *Dismembering the Male. Men's Bodies, Britain and the Great War*. London: Reaktion.
- Brewin, Chris R. (2003) *Posttraumatic Stress Disorder: Malady or Myth?* New Haven, CT: Yale University Press.
- Caruth, Cathy (1996) *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Depkat, Volker (2003) Autobiographie und die soziale Konstruktion von Wirklichkeit. *Geschichte und Gesellschaft* 29:3.
- Dougllass, Ana & Vogler, Thomas A. (toim.) (2003) *Witness and Memory. The Discourse of Trauma*. New York: Routledge.
- Dower, John W. (1999) *Embracing Defeat. Japan in the Wake of World War II*. New York: W.W. Norton.
- Edkins, Jenny (2003) *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Englund, Peter (2004) *Hiljaisuuden historia*. Suom. Timo Hämäläinen, alkuteos *Tystnadens historia och andra essäer* (2003). Helsinki: WSOY.
- Gerber, David A. (toim.) (2000) *Disabled Veterans in History*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Gleick, James (2013) Time Regained! *New York Review of Books* 60:10 (June 6), <http://www.nybooks.com/articles/2013/06/06/time-regained/> Luettu 2.2.2017.
- Hagelstam, Sonja (2014) *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. Åbo: Åbo Akademi.
- Herzog, Dagmar (2005) *Sex after Fascism. Memory and Morality in Twentieth-Century Germany*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Holmila, Antero & Mikkonen, Simo (2015) *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Jyväskylä: Atena.
- Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko (toim.) (2015) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia pillossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino.
- Hännikäinen, Irmeli (2015) *Sota ihmisessä – totta, tarua ja unta. Posttraumaattisen stressihäiriön taustaa ja kuvaa sodan veteraanin mielenmaisemassa*. Helsinki: Sotainvalidien veljesliitto.
- Janoff-Bulman, Ronnie (1992) *Shattered Assumptions. Towards a New Psychology of Trauma*. New York: Free Press.
- Kaartinen, Marjo (2015a) Kuiskauksia, äänettömyyksiä, vaientamisia – retkiä hiljaisuusien kulttuurihistoriaan. Teoksessa Marjo Kaartinen (toim.) *Hiljaisuuden kulttuurihistoria*. Turku: k&h.
- Kaartinen, Marjo (toim.) (2015b) *Hiljaisuuden kulttuurihistoria*. Turku: k&h.
- Kemppainen, Ilona (2006) *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: SKS.
- Kettunen, Pauli (2008) *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Tampere: Vastapaino.
- Kinnunen, Tiina (2006) *Kütetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.
- Kirves, Jenni (2015) Elämä omiin käsiin. Traumoista selviytymiseen. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.
- Kivimäki, Ville (tulossa 2018) Traumaperäinen stressihäiriö ja historia. Diagnostista historiantutkimuksen käsitteeksi. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirkka

- Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kivimäki, Ville (2015) Uusi Suomi. Sotasukupolvi ja sodanjälkeinen aika. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.
- Kivimäki, Ville (2013) *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, Ville & Männistö, Anssi (2016) *Sodan särkemä arki*. Helsinki: WSOY.
- Kormanen, Riitta (2014) *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua*. Turku: Turun yliopisto.
- Kukkonen, Martti (1972) *Sotaveteraanin erityissosiaaliturvan perustelut*. Sosiaalipoliittikan laitoksen tutkimuksia 1972:2. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LaCapra, Dominick (2001) *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Latzel, Klaus (1998) *Deutsche Soldaten – nationalsozialistischer Krieg? Kriegserlebnis – Kriegserfahrung 1939–1945*. Paderborn: Schöningh.
- Lähtenmäki, Maria (1999) *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Helsinki: SHS.
- Löfgren, Mervi (2015) Maan hiljaiset Lapin rauhassa – ja metelissä. Lapin syrjäseutu- jen ihmisiä Matti Saanon reportaaseissa 1950–1960-luvuilla. Teoksessa Marjo Kaartinen (toim.) *Hiljaisuuden kulttuurihistoria*. Turku: k&h.
- Löfström, Jan (2015) Miten päätellä, onko hiljaisuus vaikenemistä? ”Homoseksuaalisuus” agraarikulttuurin perinneaineistoissa. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino.
- Neal, Arthur G. (1998) *National Trauma and Collective Memory. Extraordinary Events in the American Experience*. 2nd edition. Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Peltonen, Ulla-Maija (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: SKS.
- Reddy, William M. (2001) *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roth, Michael S. & Salas, Charles G. (toim.) (2001) *Disturbing Remains. Memory, History, and Crisis in the Twentieth Century*. Los Angeles: Getty Research Institute.
- Saarikangas, Kirsi (1993) *Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling: The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland*. Helsinki: SHS.
- Sandman, Nils & al. (2013) Nightmares: Prevalence among the Finnish General Adult Population and War Veterans during 1972–2007. *SLEEP* 36:7.
- Schivelbusch, Wolfgang (2003) *Die Kultur der Niederlage. Der amerikanische Süden 1865 – Frankreich 1871 – Deutschland 1918*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Silvennoinen, Oula (2014) Kumpujen yöhön – eli kuinka historiallinen muisti vääristyi. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Smelser, Neil J. (2004) Psychological Trauma and Cultural Trauma. Teoksessa Jeffrey C. Alexander et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.
- Soikkeli, Anu (2014) *Arkkitehti ja yhteiskunta. Erkki Koiso-Kanttilan (1914–2006) ura funktionalismista rationalismiin*. Oulu: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

- Sulamaa, Kaarle (2007) *Veteraania ei jätetä. Suomen Sotaveteraaniliitto 1957–2007*. Helsinki: Suomen Sotaveteraaniliitto.
- Sztompka, Piotr (2000) Cultural Trauma. The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory* 3:4.
- Tuominen, Marja (2015) Lapin ajanlasku. Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.
- Tuomisto, Tero (1994) *Etulinjassa. Rintamamiesveteraanien liitto 30 vuotta*. Helsinki: Rintamamiesveteraanien liitto.
- Uimonen, Heikki (2006) Mieluisat ja meluisat – ääniympäristön veto ja vastenmielisyys. Teoksessa Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki, Meri Kytö & Heikki Uimonen (toim.) *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Helsinki: SKS.
- Vesikansa, Jarkko (2004) *Salainen sisällissota. Työnantajien ja porvarien taistelu kommunismia vastaan kylmän sodan Suomessa*. Helsinki: Otava.
- Vikman, Noora (2006) Suomalaisuuden sydänäänäniä luonnon helmassa. Teoksessa Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki, Meri Kytö & Heikki Uimonen (toim.) *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Helsinki: SKS.
- Virtanen, Elina (2015) ”Mielikuvituksen avulla lentää minne tahtoo.” Kaipaus rauhaan ja hiljaisuuteen Ruth Munckin kirjeissä Annikki Kariniemi-Willamolle. Teoksessa Marjo Kaartinen (toim.) *Hiljaisuuden kulttuurihistoria*. Turku: k&h.
- Winter, Jay (2010) Thinking about silence. Teoksessa Efrat Ben-Ze’ev, Ruth Ginio & Jay Winter (toim.) *Shadows of War. A Social History of Silence in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Winter, Jay & Sivan, Emmanuel (toim.) (1999) *War and Remembrance in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.